

SOVYETLER BİRLİĞİ DÖNEMİNDE BASINDA DİN KARŞITLIĞI: İLERİ DERGISİ ÖRNEĞİ¹

Kamelya TEKNE²

ÖZ

Dünya siyasi tarihinin seyrini etkilemiş önemli olaylardan biri olan Ekim Devrimi iç politika sahasında da demografik olarak Ruslardan sonra en yoğun nüfusa sahip Müslüman Türk dünyasını etkilemiştir. Sovyetler Birliği, Çarlık idaresi döneminden devraldığı Türk illeri üzerindeki fiziksel hâkimiyeti devam ettirmenin yanı sıra kendince ve süratle siyasetten ekonomiye, kültürden tarih yazımına uzanan Sovyetleştirme politikalarını hayata geçirmiştir. Toplumu dönüştürmeyi amaç edinen bu politikaların odak noktalarından birisi de dini hayattır. Sovyet ideolojisinin genel anlamda tüm dinlerle uzlaşmaz tavrı Rusya Türkleri arasındaki manevi ve fikri bağları sağlayan İslâmiyet'i de bir tehdit olarak görmesine sebep olurken dini yaşam alanında uyguladığı baskı ve yaptırımlar bir tarafa basın aracılığıyla da din karşıtı propagandayı kullanmıştır.

Çalışmamızda Kırım'da 1926-1930 yılları arasında yayımlanan ve aslında bir edebiyat dergisi olan "İleri" dergisindeki din konulu fikir yazıları içerik üzerinden değerlendirilecektir. Bu noktadan hareketle yerel basının Müslüman Kırım Türklerinin zihinlerine nüfuz etme üzere ne şekilde kullanıldığı açıklanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kırım Türkleri, Din, Basın, Propaganda, SSCB

ANTI - RELIGION IN THE PRESS DURING THE SOVIET UNION ERA: THE EXAMPLE OF İLERİ MAGAZINE

ABSTRACT

October Revolution, which is one of the most important events that influenced the course of world political history, also influenced the Muslim Turkic community, which demographically has the second most population after the Russians, in the field of internal politics. Besides continuing its physical sovereignty on the Turkic territories that it had taken over from the Tsarist era, the Soviet Union applied Sovietization policies ranging from politics and culture to economics and historiography rapidly and in its own way. One of the focal points of these policies, which aimed to transform the society, was religious life. While the uncompromising attitude of the Soviet ideology towards all religions in the general sense caused it to perceive Islam, which provided spiritual and ideological ties among the Russian Turks, as a threat, it also used anti-religion propaganda through the press if we put aside the pressures and sanctions it applied in the field of religious life.

In our study, editorials on religion in the "İleri" magazine, which was published in Crimea between the years of 1926-1930 and was in fact a literary magazine, were evaluated in terms of content. From this point of view, the use of press in order to penetrate into the minds of Muslim Crimean Turks was explained.

Keywords: Crimean Turks, Religion, Press, Propaganda, USSR

¹ Bu makale 14-17 Mart 2019 Tarihleri Arasında Düzenlenen Uluslararası Türk Dünyası Basın Sempozyumunda Sunulan Bildirinin Geliştirilmiş Tam Metnidir.

² Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, kamelyatekne@klu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-7635-2326

GİRİŞ

XVI. asırda Kazan Hanlığı'nın Rusya İmparatorluğu tarafından işgali ile başlayan süreç Türk dünyası açısından bir dönüm noktası olmuştur. Rusların yayılmacı siyaseti planlı ve sistematik olarak diğer Türk yurtlarını da kapsayacak şekilde devam etmiştir. Uzun süre Çarlık idaresinin her yönüyle ağır koşulları altında yaşamak durumunda kalan Türkler, 1917'de Bolşeviklerin iktidara gelişi ile yine Rus hâkimiyetinin söz konusu olduğu, temel felsefesi aynı olan ancak sosyalizmin uygulama alanı bulduğu yeni bir düzen içerisinde varlığını sürdürmüştür. Türk dünyası açısından bakıldığında her iki dönemde de belirleyici unsur fiziksel hâkimiyetin yanı sıra sistemin siyasi amaçlarının gereği olarak ön görülen bir kültür siyasetinin de uygulanmış olmasıdır.

Sovyetler Birliği döneminde genel olarak tüm dinlerin aleyhinde bir ideolojik yaklaşım söz konusudur. Türk dünyası özelinde bakıldığında bunu karşılayan hedef İslâm dini karşıtlığıdır. Gerek doğu dünyasına gerekse İslâm dinine olan ilginin Ekim Devriminden çok öncesine dayandığını söyleyebiliriz. Konuyla ilgili ilk bilgiler Kiev Rusyası dönemine aittir ve gezginlerin, tüccarların yazılı anlatımları ile Rusların doğudaki göçebe komşularıyla tanışıklığı bu bilgilerin kaynağı olmuştur. Atılan bu temel üzerine XIV. yüzyılda doğuya yapılan ticari amaçlı gezilerden edinilen izlenimler de ayrı bir önem taşır. Örneğin Tverkli tüccar Afanasi Nikitin'in "*Üç Deniz Aşırı Gezi*" adlı yapıtı Güney Hindistan'da sultanın huzurunda yapılan bir Müslüman şenliğinin betimine yer vermiştir. Bunu, Moskova'da yayımlanan "*Romalı Koca Ludovik'in Muhammed'in Muhteşem Türbesini Ziyareti*" adlı yapıt takip etmiştir. Eserde gerek Hz. Muhammed gerekse Mekke ve Medine şehirleri üzerine yazılar mevcuttur. Kronikler ve geziler vasıtasıyla ortaya çıkan kaynaklara zamanla büyükelçilerin kitapları, makaleleri ile resmi yazıları ve askeri raporlar da eklenmiştir. (Smirnov, 2013: 21-26) Kısacası doğuyu tanımaya yönelik olarak başlayan çalışmalar Çarlık Rusyası dönemine gelindiğinde içerisinde geniş bir Müslüman toplumunu barındırması sebebiyle dini olgunun devletin asimilasyon siyaseti doğrultusunda analiz edilmesine dönüşen yeni bir kimlik kazanmıştır. Sovyetler Birliği döneminde de buradan devralınan birikim dine karşı adım adım

yabancılaştırarak nihayetinde ateistleştirme siyaseti doğrultusunda bir propaganda boyutu kazanarak devam etmiştir. Bu amaçlar etrafında gelişen Sovyet insanı inşa etme yolunda millî ve dini kimliğin çeşitli yöntemlerle dönüştürülmesine yönelik takip edilen siyasi anlayışın odak noktalarından birisi de Kırım ve Kırım Türkleri olmuştur.

1926-1930 yılları arasında 68 sayı boyunca yayın hayatına devam eden İleri dergisi Kırım Türklerinin basın hayatında edebiyat dergilerinin ön plana çıktığı bir dönemin temsilcilerindendir. Hatta Kırım'daki siyasi değişimlerin edebi alışkanlıklara etkisini gösteren tipik bir örnektir. Dergide ağırlıklı olarak sosyalist değerlere özgü temaları barındıran edebi türlere yer verilirken daha sınırlı ölçüde mevcut olan fikir yazıları da söz konusudur. Çalışmamızın kapsamı İleri dergisindeki din konulu fikir yazılarının yayımlanan nüshalardaki malzemeye dayalı olarak belgeler üzerinden değerlendirilmesini içermektedir. Amacımız Türk dünyasındaki yerel matbuat muhitinin önemli bir parçası olan Kırım'da toplumsal davranış kültürü olarak din karşıtlığını öne çıkarmayı hedefleyen bu yayınları ele alarak bu konudaki bir boşluğu doldurmak üzere katkı sağlamaktır.

1. İleri Dergisi Hakkında

İlk sayısı 15 Mayıs 1926 tarihinde çıkan İleri'nin yayın hayatına girişi ve böylece eş zamanlı olarak Kırım Tatarca iki derginin matbuat hayatı içerisinde faaliyet göstermesi, Okuv İşleri dergisinde, “*küçük Kırım için büyük başarı*” ifadesiyle duyurulmuştur (Keskin, 2015: 315). Yine aynı dönemde yayımlanan Yañı Dünya gazetesinin 17 Nisan 1926 tarihli 87 (963) numaralı sayısında derginin yazar kadrosu ve abonelik işlemi hakkında şu açıklama yapılmıştır:

“İlk nüshası yakında çıkacak olan “İleri” jurnalına şu arkadaşlar yazılarıyla iştirak edeceklerdir.

S. Memetov, O. Akçokraklı, E. Lemanov, A. Lâtifzade, M. Nedim, H. S. Ayvazov, A. Z. Bekirov, H. Baliç, İsmail Hakkiy, Y. Musanif, U. İpçi, H. Badaninskiy, Emine Tınçerova, Fevzi Ablâmitov, C. Meyinov, İbrahim Özenbaşı, K. Cemaleddinov, ve Habilov, M. Kurtiyev, H. Cahit, Y. S. Ablâmitov, B. Çağar, Vehbi, H. Rıfatov, M. Umerov, C. Gaşarov, M. Rıfatov, H. Kâzım, Y. Bayburtlu, A. Hilmi, C. Kermençikli, B. Çumakov, A. Parmaksız, Safiye Tohtar, H. Emirzade, U. Faik, A. Tarhan, A. Abilov, Rıza, E. Raşit, U. Samiy, A. Lütfi.

1000 tane çıkacak olan birinci nomerosı daha şimdiden satılıp bitmek üzere olduğundan ileride abone yazılmak isteyenlerin şimdiden yazılmaları lâzımdır. Altı aylık 2 ruble, 50 kapık, bir yıllığı 5 rubledir.”

Geniş bir yazar kadrosuna sahip olan dergide dikkat çekici olan hususlardan biri de yazarların belirli bir bölümünün derginin çeşitli sayılarında asıl isimlerinin dışında takma adlarını da kullanmış olmalarıdır. Ömer İpçi *Alkeday*, Mahmut Nedim *Kerçli Meksuse*, Ablakim İlmîy *Altaylı*, Cafer Gafar *Derviş*, Cemil Seydahmet *Buzlu*, Şeyhzade Abdürrahim *Altanlı*, Akmolla Veisov - Tanabaylı *Veis A.*, Abdullah Latifzade *Sormakeç*, Ömer (Umer) Sami Arbatlı *U. S.*, Halil Cemiloğlu Kadir *Irgat* ya da *Irgat K.*, Kerim Reşidov *Camanaklı*, Abdullah Dermenci *Yalıboylu* sık sık karşılaştığımız örneklerdir (Kerim, 2012: 87-90).

Şekil 1. İleri dergisinin kapak ve mündericât sayfası

Kaynak: İleri, 1928, 21(1) numaralı sayısı

Kırım Tatarca yayımlanan derginin 1926 yılına ait sayıları elimizde mevcut olmamakla birlikte söz konusu sayıların mündericât bilgisi mevcuttur. Başlangıcından 1928 yılının 25(5). sayısına kadar Arap harfleriyle basılmıştır. 1928

yılında Latin harfleriyle basılan bu tek sayının devamında tekrar Arap harfleri kullanılmıştır. Dergi 1929 yılının 36(1). sayısından yayın hayatının sonuna kadar ise Latin harfleriyle yayımlanmaya devam etmiştir.

Derginin içerik yelpazesinde şiirler, hikâyeler, Rus edebiyatından tercümeleler, edebi tenkit yazıları, Kırım Türklerinin Arap harflerinden Latin harflerine geçmesi meselesine dair yazılar, yeni çıkan kitapların tanıtımı şeklindeki edebiyat ağırlıklı zengin bir malzemeye sahip olduğu görülmektedir. Sovyet idaresinin ve dahası Stalin döneminin ruhuna uygun olarak edebi türlerin içeriğinde göze çarpan öncelikli husus sosyalist anlayışı barındırmasıdır. Diğer taraftan İleri'nin edebiyat yönünden daha sınırlı olan bir de fikir yazılarının bulunduğu içtimai konuları ele alan kısımları söz konusudur. *Sosyalist medeniyet kuruculuğu* temasını işleyen bu yazılarda Sovyetler Birliği genelinde uygulamaya konulan ekonomi planlarının sonuçları ve değerlendirmesi, parti kongrelerinden çıkan kararlar, Lenin konulu yazılar, işçi-köylü sınıfına ve çalışma hayatına dair belirleyici konular yer almaktadır.

Şekil 2. İleri dergisinin içerik sayfasından bir örnek

Kaynak: İleri, 1928, 21(1) numaralı sayısı

Yayının genel içeriği incelendiğinde din karşıtı fikir yazılarına 1928 yılından itibaren rastlanmaktadır. Bolşevik devriminin ilk yıllarında gerek iç savaş sürecinin getirdiği çalkantılı ortam gerekse sistemin tarafında olan kitleyi arttırmak ya da en azından sistemin benimsenmesi yolunda takip edilen vaatkar ve hoş görülü siyaset bunda rol oynamıştır. Ancak derginin 56(1). sayısında yer alan “*İleri'nin Çıkmasına Dört Yıl Toluv Munasibetile*” (İleri'nin Çıkmasına Dört Yıl Dolması Münasebetiyle) başlıklı yazıdan anlaşıldığı üzere Kırım özelinde bunun bir sebebi de Kırım Türklerinin iç politika alanıyla ilgilidir. Muhtar Kırım Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin 1924-1928 yılları arasında yönetimde bulunan ve ilk başkanı olan Veli İbrahim'in izlediği Tatarlaştırma siyaseti bu durumda muhtemeldir ki etkili olmuştur. Her ne kadar sol kanadı temsil eden siyasi çizgiye sahip olsa da milliyetçi ve geleneksel anlayıştan kopmayarak Kırım Türklerinin manevi hayatına katkı sunan bir kültür siyaseti takip etmiştir (Fisher, 2009: 200). Aynı yazıda ifade edildiği üzere derginin yayın hayatı iki döneme ayrılmıştır. Birinci dönem Veli İbrahim'in de mensubu olduğu Millî Fırka üyelerinin bu yayından faydalandıkları zaman dilimi olarak nitelendirilmiştir ki izlediği millî kültür politikasının sosyalist anlayışa ters düştüğü vurgulanmıştır. *İnkılâpçı gençliğin umumiyetle nefis edebiyatta bir inkılâp yaptığı devrin* de ikinci dönemi temsil ettiği ifade edilmiştir. Yazıda İleri'nin çıkış sebebi olarak Tatar halkının Komünist Partinin yürüttüğü doğru millî siyaset sayesinde *yıkılmış varlığını yeniden canlandırma* amacı taşıdığı ve derginin Tatar halkının hislerini yaşatmak üzere doğduğu belirtilmiştir. İleri'nin birinci dönemi için de Tatar halkının hislerini yaşatmak, ruhunu beslemek yerine Veli İbrahim dönemine tekabül eden bu süreçte Sovyet hükümetine karşı *neşeli entelijansiyanın* ruhunu beslemek yolunda bir vasıta olduğu ve sınıflı prensibini de *Bolşevikçe* ortaya koymadığı şeklinde yorumlanmıştır (Dermenci, 1930: 2-3). Başka bir ifade ile derginin yayın politikasının 1928 yılından itibaren baskın bir şekilde sosyalist çizgiyi benimsediği söylenebilir.

Şekil 2. İleri dergisinin Latin harfli kapak ve içerik sayfasına örnek

Kaynak: İleri, 1929, 36(1) numaralı sayısı

2. İleri Dergisindeki Din Karşıtı Fikir Yazılarının Değerlendirilmesi

Doğrudan din içerikli konularla ilgili karşılaştığımız yazılardan ilki “İslâm Dininin Zuhuru Sebepleri” başlığını taşımaktadır. Ziyadin Menliaziz Cavtöbeli tarafından kaleme alınan yazı şu girişle başlamaktadır: “On dört asır kadar bir tarihe malik olan, tahminen üç yüz milyona yakın âdem balasını kendi esareti altında bulunduran ve dünyanın neresinde olsa da tesir ve izini bırakan ve binlerce ibadethane ve yüz binlerce molla, müezzın, şeyh, evliya ve fanatik sofulara sahip olan İslâm dini, Asya kıtasının Arabistan yarımadasında zuhur ettiği hepimize malumdur.” (Cavtöbeli, 1928: 9). Hıristiyanlık, Yahudilik gibi diğer dinlerden biri olan İslâm dininin, doğmasına ve gelişmesine sebep olan siyasi, içtimai ve iktisadi faktörlerin rolü üzerinde durulan yazıda öncelikle o dönemde Arabistan cemiyetinin yapısını oluşturan otorite grupları sıralanmıştır. Buna göre cemiyetin, meşruiyetini gelenekten alan hâkimiyet anlayışını ifade eden (Weber, 2004: 375) patriyarkalizm, feodalizm ve ticaretle uğraşan kapitalizmin temsilcileri olmak üzere üç gruptan bir başka ifade ile üç sınıftan ibaret olduğu söylenmiştir. İslâmiyetin ortaya çıkışı arifesinde ise yarımadaanın her yerinin aynı gelişmişlik düzeyinde olmadığını coğrafyanın konumu ve elverişliliği ölçüsünde ziraat, hayvancılık ile

ticaretin ekonomik yaşama yön verdiğine değinilmiştir. Zaman içerisinde İslâmiyetin doğuşu ve kuvvetlenmesinde ticaretin başrolü oynadığına dikkat çekilmiştir. *Vasıta ticaret kapitalizmi* kavramıyla adlandırdığı ekonominin büyümesini sağlamak ve bu amaca yönelik geniş pazarların gerekliliği düşüncesi Araplara bekledikleri fırsatı vererek iktisadi ve siyasi yönden nüfuz sahibi Kureyş kabilesinin mensubu bir lider olarak gördükleri Hz. Muhammed'e inanmalarına ve dolayısıyla da İslâm dininin bu koşullar altında zuhur ettiğine işaret edilmiştir. Yazının geneli dini inançtaki süreci bir kalıba dökerek İslâm inancının ortaya çıkışı ve yayılmasında tamamen iktisadi kaygıların ön planda olduğu okuyucuya sunulmuştur.

1925 yılında Tatarca yayımlanmaya başlayan ve ilk kez Müslümanlar arasında Marksist öğretinin rehberliğinde İslâm dininin kökeni ve gelişimini münakaşa etmek amacını taşıyan “Fen hem Din” dergisinden (Hayıt, 2000: 301) alıntı bir yazı olan “*Din ve Köylüler*” de oldukça dikkat çekicidir. Konuyu “*Dine İnanan Köylüler Allah'ından Ne Bekliyor?*”, “*Köylülerin Çar Vaktindeki Vaziyeti*”, “*Köylünün Tabiat Güçleri ile Mücadele Edememesi*”, “*Köylünün Zenginler Sınıfına Karşı Mücadele Edememesi*” gibi çeşitli alt başlıklar altında ele alınmıştır ve geçmişten beri toplumsal hayatta en dindar kesimin köylü sınıfı olduğu belirtilerek giriş yapılmıştır (“*Din ve Köylüler*”, 1928: 1-2). Bunun sebepleri hakkında yapılan açıklamalarda ise bütünüyle sosyo-ekonomik koşullara dayanarak ilahi yönü hiçe sayan bir yaklaşım söz konusudur. Buna göre köylülerin esasında dünyevi amaçlar taşıyan beklentileri (ekinlerin verimi, tarım zararlılarının ekinlere verebileceği tahribattan kaçınma ve hayvanların çeşitli hastalıklardan ötürü telef olma ihtimaline karşı endişe gibi) olduğu belirtilmiştir. Kimi zaman tabiat olaylarından kimi zaman da ilkel tarım yöntemlerinden kaynaklanan olumsuz üretim sonuçlarına karşı köylü sınıfının geliştirebildiği tek izah yönteminin her şeyin *Allah'ın elinde olduğuna* dair fikirleridir. Dindar köylü sınıfının tabiat koşulları ile baş edemediği noktada (kuraklık, soğuk, yağmur gibi tabiat olaylarının etkisiyle tarımsal üretimde verim alamaması) başlarına gelen tüm felaketleri görünmeyen, doğüstü güçlerden ileri geldiğini düşünerek, duruma göre *Allah, melek, cin* tabirleri ile isimlendirdiği ifade edilmiştir. Her şeyin Allah'tan geldiğine inanan köylü sınıfının dua okuyarak Ondan medet umduğunu ya da korkup Ona sığındığını ve kendisini de acz içinde konumlandığı vurgulanmıştır. Başına gelen ya da gelebilecek olası felaketler

karşısında *Huda*, *Allah*, *kargış* (beddua) *günah*, *Allah cezası* tabirlerini de bu doğrultuda kullandıkları belirtilmiştir. Diğer taraftan köylülerin çaresiz bir şekilde yıllarca çar, mirza (Tatar soyluluk unvanı), boyar (Çarlık devrinde asillerin en üst sınıfı), pomeşçik (toprak ağası) haksızlıkları karşısında ezildiğini belirtirken bunlara bir de Molla kulakları (varlıklı din adamları) eklemekte ve her şeyin Allah'ın iradesi tarafından gerçekleştiği düşüncesine ilaveten öldükten sonra ikinci bir dünyanın varlığına dair inançlarının büyük ölçüde buradan kaynaklandığı ifade edilmiştir. Ölümden sonraki yaşama olan inancın yıllarca zenginler sınıfı tarafından ezilmişlik içerisinde yaşayan köylü sınıfının özlemini çektikleri o refah hayatı bu dünyadan beklemekten vazgeçip pes etmek suretiyle öbür dünyada aramalarının, ümit etmelerinin zenginler sınıfının işine geldiği fikrini savunmuştur.

Kimi zaman doğrudan din içerikli olmayan yazılarda da karşımıza konuyla ilgili göndermeler çıkmaktadır. İleri'nin Latin harfleriyle basılan ilk sayısında “*Yeni Medeni Yolda Tarihi Gün*” adlı yazının odak noktası Latin harflerine geçiş meselesi olup o dönem Latin harflerine geçilmesine karşı çıkan zümreler eleştirilmiştir. Bu karşı çıkan zümrelerin asıl çekincesinin yeni alfabenin kabulüyle diğer Müslüman halklardan ayrılmak olduğu ifade edilirken bu görüşün taraftarları olarak “*orta asır zihniyeti, muhafazakârlık mefkûresi taşıyan cahil mollalar ile molla ruhlu mollalaşmış entelijansiya*” olduğu belirtilmiştir (Ayvazov, 1928: 6).

İleri'de Müslümanlara farz kılınan ibaretlerden biri olan ve “*Oraza Kaydan Keluv Çıktı*” (Oruç Nereden Gelip Çıktı) başlığı altında işlenen konu da Sovyetlerin ateizm-materyalizm üzerine kurulu öğretisini yansıtmaktadır. Oraza Kırım Tatar lehçesinde oruç kavramını karşılamakta olup başlıktan da anlaşılacağı üzere doğrudan oruç ibadeti hakkındadır. Müslümanlar için kulluğun bir ifadesi olan oruç tutmanın çıkış noktası, bir nevi sözde tarihçesi izah edilerek giriş yapılan yazıda oruç iptidai devirlerde avcılık ve toplayıcılıkla besin ihtiyacını karşılamaya çalışan ve sayıca çok olan insan topluluğuna az olan erzağı yettirebilmek için yani pratik bir ihtiyaçtan doğduğu söylenmiştir. Ama zamanla orucun anlamının farklı bir renge büründüğünü hâkim sınıfın ve din adamları olan mollaların beslediği bir kaynak haline geldiği şu ifadelerle açıklamıştır: “*Molla orazanın ilk gününden başlayıp sofrayı kıdıruv (aramaya) çüre başlay. Zekat, sadaka cıya (toplar), oraza bittikten sonra fitre kabul etmeye başlay. Oraza bitse yine bir daha beslenme aş hatırı için gezmeye başlay. Mına bunun için molla orazayı*

bütün gücü ile ağzını şapırta, köpürte verip yaklay (bekler).” (F.D.,1929: 9). Yazıda Rus papazlarının da, oruç tutan ve tutmayan vatandaşlardan para karşılığı günahlarını bağışladıklarından ve bayram günlerinde sadaka topladıklarını örnek vermek suretiyle esasında tüm ruhanilerin bu ibadeti kendi çıkarları doğrultusunda kullandıklarına işaret edilmiştir. Eskiden kalma bir âdet gözüyle bakılan orucun halen tutulması, bayramının kutlanmasının halkın içinde yaşamasının sebepleri üzerinde de durulmuştur. Molla ve tüccarların cahil kitlenin bu eskiden kalma âdet hususundaki alışkanlıklarını depreştirdiği ifade edilmiştir. Hatta bu eğilim konusunda *fetiş* kavramını kullanılmıştır. Bir başka ifade ile orazanın molla ve tüccarların menfaatine hizmet eden cahil kitlelerin sahip olduğu bir *fetiş* olduğu söz konusu edilmiştir. *Eski-çürük âdet* olarak adlandırdığı bu yönelişlerin yerine halk arasında yeni değerler yerleştirmenin önemi ve bu görevin inançsızlara düştüğünü ifade ederek de yazısını sonlandırmıştır.

Aynı minvaldeki bir başka yazı da “*Oraza Münasebetiyle*” başlığıyla kaleme alınmıştır. Yazıda ekonomik gelişmeler Çarlık devri ile Bolşevik devri ve hatta kapitalist memleketlerle rakamsal oranlar verilerek mukayese edildikten sonra içinde bulunulan sosyalist dönem ve yönetim anlayışıyla dev adımlarla üretim gücünün geliştiğinden söz edilmiştir. Ardından da konuyu ekonomiden dine, *kapitalizm kalıntıları* tabiri ile bağlayıp köy ve şehir hayatında ruhaniler ve onların ayakta tutmaya çabaladıkları din ile mücadele edilmesinin gerekliliğinden bahsedilmiştir. Bunu yaparken de dini inancın hedeflenen ekonomik gelişmelerin ve büyümenin önündeki engel olduğu ortaya konulmuştur. Ekonomi ile din arasında böylesi bir ilişkilendirmenin ardından da Lenin’in şu sözlerine atıfta bulunulmuştur: “*Burjuvaziya özünün hâkimiyetini korçalamak* (korumak) için iki şeye muhtaç: *onların birisi palacalar* (cellatlar) *diğeri ise din.*” Dinin proletarya için hiç de faydalı bir şey olmadığı yine Lenin’den yapılan şu alıntıyla vurgulanmıştır: “*Din öz karnını doyurmak için ömür boyu başkasına çalışma yalnızlığında, fakirlikte horlanan, uzun devir ezilen halk ekseriyetinin üzerinde her vakit onu basıp duran ruhani zulümlerinin bir şeklidir.*” (Cavtöbeli, 1930: 1) Kısacası sözde dinin esasen kimin yararına olduğu başka bir deyişle fayda sağladığı vurgulanmıştır. Yazıda din ile mücadelede sosyalistlerin üzerine düşen görevler de belirtilmiştir. Bu hususta bir kimsenin sadece kendisinin inançsız olmasının yeterli sayılmadığı, yalnız kişileri

bağlayan dini inanca özel bir alan gözüyle bakılamayacağı ve bu sebeple bu konuda tarafsız davranılmasının din ile mücadeleyi zayıflatan bir tavır olduğu ifade edilmiştir. Bu yöndeki düşünceler yine Lenin'in Sosyalizm ve Din adlı makalesine başvurularak açıklanmıştır:

“Sosyalizm taraftarı proletaryatının partiyası için din her kimin öz (hususî) işi değil. Bizim partiyamız işçiler sınıfını kurtarmak için kureşen (mücadele eden) öndeki anlı kureşçilerin sayuzudur (birliğidir). Böyle bir sayuz dine inanmak gibi ansızlığa, karanlığa hiçbir ayırmaz soğuk bakıp geçmek gerek değil ve öyle bakıp da olmay. Biz özümüzün idea aletimiz söz ve matbuat vasıtasıyla din dumanlarına karşı idea ancak idea kureşi alıp varmak için dinlerin hakiki manasıyla hükümetten ayrılmasını talep etemiz. Biz işçi sınıfını dinlerin korlavından (kuşatmasından) kurtarıp alıp kalmak için de işte bu gibi sayuz meydana getirdik. Bizim için idea kureşi her kimin öz işi değil, o partiyanın proletaryatın umumi işi” (Cavtöbeli, 1930: 1).

Dine karşı teslimiyetçi, tarafsız ve duyarsız bir tavır sergilemenin din ile mücadelede kabul edilemez bir bakış açısı olduğu bu şekilde izah edildikten sonra orucun ekonomik ve insan sağlığı yönünden zararlı olduğuna ve *Sovyet cemaatçilik psikolojisinde* aslında sistemin öngördüğü olumlu değişiklikler de olduğuna değinilmiştir. Bu değişiklikler pek çok köyde köylülerin oruç tutmayı boykot ettikleri, bayram yapmamaları, birçok ibadethanenin emektar kitlenin isteği ile dünyevi işler yararına kullanılmaya başlanması buna delil olarak gösterilmektedir. Hali hazırda din etkisi altında kalan kesime karşı da 1930 yılı itibariyle oruç ile mücadelede merkezin kolhozlar olması gerektiği teşvik edilmiştir. Bu düşünce doğrultusunda dini açık surette hedef gösteren şu açıklama ile karşılaşmaktayız:

“Hiçbir kolhoz (kolektif çiftlik) azası oruç tutmamalı, camiye katnamamalı (sürekli gitmemeli), dine inanmamalıdır. Bununla beraber ayrı kolhozdan tış fukareleri de bu hurafattan kurtarmaya yardım etmelidir. Bu sene oraza baharlık saçuv (ekin) köy hazaystvası (üretim) kampanyasına hazırlık vaktine tesadüf edeceğinden ona karşı kureş daha keskin bir karakter almalıdır.” (Cavtöbeli, 1930: 2). Bu açıklamadaki esasları gerçekleştirebilmek için ise alınması gereken bir dizi önlem planı sıralanmıştır. Buna göre din ve orucun köklerinin, gerek ekonomik gerekse içtimai yönden Marksizmin esasları çerçevesinde kitlelere anlatılması, hem kolhoz sistemine dahil olanlar hem de sistem dışında kalan fakirlerin orucun boykot edilmesi hususunda birleştirilmesi, toplumun tamamı arasında yeni alfabe ile okur-yazarlığın

yaygınlaştırılması, emektar kitlenin yalnızca baharlık ekin işleri ile köy üretimine odaklanmasını sağlayarak din ve oruç konusunda kesinlikle tarafsız, teslimiyetçi, uzlaşmacı bir tavır takip edilmemesi yönündedir.

Diğer taraftan İleri'nin sayfaları arasında *Kırım Devlet Neşriyatı* bünyesinde Tatarca yeni çıkan kitapların tanıtıldığı bölümde Cafer Gafar(ov) ile Ziyadin M. Cavtöbeli tarafından hazırlanan *Oraza* adlı yirmi yedi sayfalık bir risalenin yayımlandığını “*İslâm dininin bütün çürüklüklerini ve iç yüzünü göstere. Fiyatı 10 kapık*” demek suretiyle duyurmaktadır (Tanıtım, 1929: kapak sayfası). Yine 1930 yılının 67-68 (12-13) numaralı sayısında, Sovyetler Birliğindeki ateist hareketin tarihinde önemli bir figür olan (Smirnov, 2013: 192) Yemelyan Yaroslavskiy'e ait *Komünistler ve Din* adlı kitabın tanıtımı şu sözlerle yapılmaktadır: “*Aksi dini krujoklarda (gruplarda), kurslarda posobiye (yardımcı) olarak faydalanmak ve aynı tarzda massoviy (kitlese) okuyucular gözde tutularak basılmıştır.*” (Kırım Devlet Neşriyatının Yeni Basılıp Çıkan Kitapları,1930: kapak sayfası). Bu gibi tanıtımlar, Tatarca basılan ve din karşıtlığının işlendiği müstakil yayınların varlığını ve bu fikirlerin daha yaygın bir şekilde okuyucuyla buluşmasının hedeflendiğini göstermektedir.

“*İlim İçin Kureş*” (İlim İçin Mücadele) ise o dönemde Moskova'da gerçekleşen Marksist tarihçilerin *Umumi İttifak Konferansı* münasebetiyle kaleme alınmış bir yazıdır. Avrupa ve Amerika'da tarih ilminin büyük önem arz ettiğinden, kapitalist ülkelerin hâkimiyetlerini ayakta tutmak noktasında tarihin büyük rol oynadığından ve tarihi, burjuva felsefesi ile kendi ideallerine sadık kalan bir anlayışla ele aldıklarından söz etmekle beraber, buna Avrupa ve Amerika'da Marksist tarih metodu ve dolayısıyla da Marksist tarihçilere karşı bir blok oluştuğu fikrini eklemiştir. Tarihteki içtimai hadiselerin Marksizm metodu ile incelenmesi, proleter felsefesi esasına üzerine araştırılmasını önermiştir. Bu noktadan yola çıkarak tarihi hadiselerle olan yaklaşımın içerisinde, yazıda ifade edildiği şekliyle, “*dini bir şekil vermeyi, beşeriyet tarihini Allah'ın emri altında, göklerde dolanan ve gözle görünmeyen bir kuvvet tarafından idare edilmesi*” (Abbasov, 1929: 5-6) tarzındaki söylemlerin tarih ilmi içinde yer alması eleştirilmiştir.

Din karşıtı bir diğer örnek de “*Medeniy İnkılâp ve Kurban*” (Medeni Devrim ve Kurban) başlığını taşımaktadır. Yazıda kurban âdetinin iptidai devirlerde zuhur

ettiği, iktisadi ve sosyal yapıya göre şekil değiştirse de bütün milletlerin dininde bir yeri olduğu belirtilmiştir. Aynı yazının devamında Tanrının memnuniyetini kazanmak üzere gerçekleştirilen bu eski âdet *rüşvet* tabiri ile nitelendirilmiştir (Cavtöbeli, 1929: 2-3). Özelde ise İslâm dinindeki kurbanın iptidai devirlerden kalma insan kurban eden kahinler, ruhaniler ve vahşilerden kalma bir âdetin o gün ki çağda mollalar ve karanlıkta kalan halklar tarafından devam ettirilen bir ritüel olduğu görüşünü ifade etmiştir.

“*Tatar Ruhani Başlarından Ohranka¹ Agentleri ve Monarhiya Direkleri*” (Tatar Ruhani Başlarından Ohranka Ajanları ve Monarşi Direkleri) yine Kazan’da yayımlanan Fen ve Din dergisinden alınmış bir yazıdır. Moskova, Leningrad ve Kazan arşivlerinden elde edilen materyaller üzerinden inkılâp karşıtı kuvvetlerin birleştiği yegâne gizli birliğin *din birliği* olgusu olduğu teması işlenmiştir. Sosyalizme karşı duran dini *kara kuvvet* tabiri ile adlandırılmıştır. Kitlelerin dine karşı mücadelede aktifleşmesi, dinin kara kuvvet olduğunu anlaması, camilerin okuma evlerine çevrilmesinin Tatar din adamlarını korkuttuğunu ve bu sebeple Sovyet karşıtı faaliyetlere geçtikleri ifade edilmiştir. Bu anlamda dini korumak için kitleleri aldatmaya çalıştıkları ifade edilmiştir. Konuyla ilgili 1905 yılında toplanan Müslümanlar Kongresinin iç işleri bakanlığına gönderdikleri arzuhal delil olarak gösterilmiştir. Dini konuları tetkik etmek üzere toplanan kongre sonucu oluşturulan bu arzuhal Müslüman vekilleri olan Abdürreşit İbrahim(ov), Muhammed Âlim Maksud(ov) ve Suifulla (Lütfullah?) İshak(ov) tarafından gönderilen bir arıza olup bu belgenin içeriği yazıda doğrudan verilmiştir:

“...son yıllarda aramızda İslâm ruhuna tamamıyla karşı olan, halk kitlesini tarkata (yaymaya), o kitlenin dindarlığını bitire duran hayali Panislamizm yolunu ve bitirgen sosyalizm-anarşizm mefkûrelerini tarkatmalar çantayıv, kolumuzdaki kanun ramkaları (çerçevesi) içinde bu yavuzluklara (kötülöklere) karşı kureşmeye (mücadele etmeye) karar verdik. Bu gibi mefkûreleri tarkatmak, halkın ziyadesiyle muallim ve yolbaşçılarının anlayışları sayesinde olduğunu nazarı itibara alıp (bu yolbaşçıların arasına İslâm’ın hakiki bilimlerini, derslerini bozanlar da bekliyorlar) onlar gibiler çet (dış) memleketlerde başlıca İstanbul’da okuyan adamlar ola. Onlar Rusya’da din okuvı (tahsili) alıp olamadıklarından çetke gitmeye mecbur olalar. Şu noksanlarını tekmillemek-doldurmak için Avrupa’ya gideler ve orada şark ve garp inkılâpçılarının mefkûrelerini yeni şerh-tefsircilerinin geriliklerini alıp döneler....Biz Rus Müslümanları başkalarının tesirine karşımız, biz büyük hak padişahın tahtına ve

vatanımız Rusya'ya kart babalarımız, babalarımız gibi hakiki gönülden yarıştıv hizmet edeceğiz.Yalnız anarşizm, sosyalizm ve Panislamizm talimatından bizim yüreklerimizde doğan korkuya doğrudan doğru yüreğimizden çıkan sorav ile, siz âli cenabın ayak tabanına yıkılmaya bizi mecbur ede. Biz Rus Müslümanları her vakit taht ve vatanın en işançlı, hakiki, gönülden çalışan hizmetçileri olduk ve hem olurmuz.”
(Muhittinov, 1929: 5).

Aynı belgede bu önemli tehlikeye son vermek için nasihatler ve matbuat vasıtasıyla İslâm'ın medeniyet, ilerleme ve sisteme karşı gelmeyen esaslarını yaymak, mektep idaresini Müslüman din adamlarının elinden alarak toplumun eline verip eğitim işlerini yeniden düzene koymak, toplumun katılımıyla din adamlarını seçmek, halk kitlesinin yolbaşçıları olan muallimleri (imam, müezzin, kadı, mollalar, müftüler, şeyhülislamı) hazırlama işi için de İslâm'ı yeni bir anlayışla öğreten programlı dini merkezler meydana getirilmesi teklif edilmiştir. Makalenin yazarı ise tüm bu anlatılanları Bütün Rusya Müslümanları Kongresi'ni toplamak üzere izin isteme amacına bağlamıştır. İşte Muhittinov'un eski arşivden bulup yayımladığı bu belgeyi yazarların da çara, pomeşçiklere, bankerlere hizmet eden ve işçi-köylü sınıfını aldatan kişiler olduğu belirtilmiştir. Yazıyı sonlandırırken ise yazının esasından çıkarılması gereken sonucun “İslâm'ın sosyalizme karşı oluşu”, “din ile sosyalizmin hiçbir zaman bir arada olamayacağı ve İslâm dininin sosyalizmin düşmanı” olduğunu ifade etmiştir.

SONUÇ

Sovyet sisteminin değerlerini kitlelere yayarak inandırmak, sistemin kalıcılığını sağlamakla başka bir deyişle başarısı ile doğru orantılıdır. Bilindiği üzere sistem, dinin insanlar için temel manevi gıda olduğunu ve kazandırdığı etik bakış açısını reddeden bir düşünceler bütünüdür. Nitekim din karşıtlığını benimsetme yolunda, öne sürdüğü argümanlarla toplum bilincini yönlendirmeye çalışan bir siyaset takip etmiştir. Tüm bu amaçlar esasında Sovyetler Birliğinin hem Rusya genelini kapsayan hem de Türk dünyasındaki millî süreli yayınlarda işlediği temalardan birisi de din karşıtlığıdır. Türk yurtlarındaki sosyolojiye aykırı bu algı yönetiminin öznelerinden biri olan din karşıtlığı konulu yazılara Kırım Tatar lehçesiyle yayımlanan İleri dergisinde de rastlanmaktadır. Dergide din ve inanç bağlamındaki fikir yazılarında geçmişe devamlı surette tenkit, din olgusunun

açıklanmasında inanç esaslarını materyalist anlayışla izah yöntemi ve din adamlarının karşı devrimci unsur, halk düşmanı olduğuna yönelik söylemler ön plana çıkmaktadır. Bu söylemler Kırım Türklerinin zihinlerine yayında yer alan yazılar vasıtasıyla yerleştirilmeye çalışılırken din ile iç içe geçmiş olan millî kimliği de hedef almıştır.

AÇIKLAMALAR

1. Ohranka: Rus Çarlığı döneminde gizli polis teşkilatı.

KAYNAKÇA

- ABBASOV (1929). “İlim İçin Kureş”, İleri Dergisi, 37(2), s. 4-6.
- AYVAZOV, Hasan Sabri (1928). “Yeni Medeni Yolda Tarihi Gün”, İleri Dergisi, 25(5), s. 5-7. (Arap harfleriyle Kırım Tatarca)
- CAVTÖBELİ, Ziyadin Menliaziz (1928). “İslâm Dininin Zuhuru Sebepleri”, İleri Dergisi, 32(12), s. 9-11. (Arap harfleriyle Kırım Tatarca)
- CAVTÖBELİ, Ziyadin Menliaziz (1929). “Medeniy İnkılâp ve Kurban”, İleri Dergisi, 41(6), s. 1-3.
- CAVTÖBELİ, Ziyadin Menliaziz (1930). “Oraza Munasibetile”, İleri Dergisi, 57(2), s. 1-2.
- DERMENCİ, Abdullah (1930). “İleri'nin Çıkmasına Dört Yıl Toluvı Munasibetile”, İleri Dergisi, 56(1), s. 2-6.
- F. D. (Faik Doktor?) (1929). “Oraza Kaydan Keluv Çıktı”, İleri Dergisi, 36(1), s. 9.
- FISHER, Alan (2009). Kırım Tatarları. (Çev: E. B. Özbilen) İstanbul: Selenge Yayınları.
- HAYIT, Baymirza (2000). Sovyetlerde Türklüğün ve İslâm'ın Bazı Meseleleri. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- KERİM, İsmail Asanođlu (2012). “Tahallüsler Lügatı. Cenkten Evvel İcat Etken Bazı Ediplerimizin Tahallüsleri ve Açıklamaları”, Ukrainska Orientalistika, 6, s. 85-97.
- KESKİN, Kamelya (2015). Kırım Tatar Basınında Bir Pedagoji Dergisi: Okuv İşleri, Türkiyat Mecmuası, C. 25, s. 307-320.

Kırım Devlet Neşriyatının Yeni Basılıp Çıkan Kitapları (1930). *İleri Dergisi*, 67-68 (12-13), iç kapak sayfasında.

MUHİTTİNOV, Nasih (1929). “Tatar Ruhani Başlarından Ohranka Agentleri ve Monarhiya Direkleri”, *İleri Dergisi*, 51(16), s. 4-5.

SMİRNOV, N. A. (2013). *Sovyet Rusya’da İslam Tarihi İncelemeleri*. (Çev: A. Berberoğlu). İstanbul: Evrensel Basım Yayın.

WEBER, Max (2004). *Sosyoloji Yazıları*. (Çev: T. Parla) İstanbul: İletişim Yayınları.

Yañı Dünya gazetesi (1926). 17 Nisan 1926 tarihli 87 (963) numaralı sayısı.

Yazarı belirtilmemiş (1928). “Din ve Köylüler”, *İleri Dergisi*, 33-35, s. 1-3.

Yeni çıkan kitaplar tanıtımı (1929). *İleri Dergisi*, 37(2), iç kapak sayfasında.